

Informačné tabule, politika pamäti a reprezentácie dnešnej slovensko-ukrajinskej hranice

Katarína Popelková – Jana Nosková

DOI: 10.62800/NR.2025.2.01

Information Panels, Politics of Memory, and Representations of the Contemporary Slovak-Ukrainian Border

This article explores public representations (in the sense of Dan Sperber) of the Slovak-Ukrainian border, examining its multi-layered nature from the geopolitical level to social practices and cultural productions. It focuses on the creation of border representations through a specific medium: a set of information panels installed in the Slovak borderlands since 2017. These panels are conceptualized as a medium that thematises and reproduces specific images and discourses related to the state border. The content communicated through the panels is interpreted as a tool of politics of memory and the construction of cross-border memory. In the final section, the article draws on excerpts from interviews with local residents to illustrate competing representations of the border and highlights the questions of temporality and situationality inherent in these representations.

Key words: Slovak-Ukrainian borderlands, politics of memory, educational trails, public representations

Acknowledgement: The study was funded by the Czech Science Foundation (GA ČR), project No. 23-05924S – Between "East" and "West" – border experiences and narratives on the Czech-Slovak and Slovak-Ukrainian state borders.

Contact: PhDr. Katarína Popelková, CSc., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 Brno; e-mail: popelkova@eu.cas.cz; ORCID 0000-0002-8163-4800

Mgr. Jana Nosková, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 Brno; e-mail: noskova@eu.cas.cz; ORCID 0000-0001-6832-515X

Jak citovat / How to cite: Popelková, Katarína – Nosková, Jana. 2025. Informačné tabule, politika pamäti a reprezentácie dnešnej slovensko-ukrajinskej hranice. *Národopisná revue* 35 (1): 75–92. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.2.01>

*„Tesne pred žatvou natiahli Sovieti cez cestu i polia drôty
a po úrodu si už nemohli ísť.“*

*(O hranici vo veľkých Slemenciach.
Informačná tabuľa Veľké Slemence)*

V centre pozornosti nasledujúcich riadkov stoja reprezentácie hranice na slovensko-ukrajinskom pohraničí. Článok je jedným z výstupov projektu *Mezi „Východem“ a „Západem“ – zkušenosti s hranicí a narativy o hranici na česko-slovenském a slovensko-ukrajinském pomezí*, v ktorom sme mapovali kontexty, diskurzy a praktiky aktívne pri definovaní hranice zdola. Hľadali sme odpovede na dve výskumné otázky: 1) čo

a ako sa hovorí o štátnej (politickej) hranici, jej význame a funkciách; 2) či a ako sa predstava hranice, jej obrazy a imaginácie spájajú s minulosťou. V tomto texte sa venujeme vytváraní reprezentácií hranice, jej tematizovaniu v jednom presne určenom médiu, a tým je set informačných tabúl umiestnených na slovensko-ukrajinskom pohraničí. O týchto tabuliach uvažujeme ako o médiu, ktoré tematizuje a reprodukuje určité obrazy a diskurzy o štátnej hranici Slovenska s Ukrajinou. Zároveň sa nazdávame, že obsahy sprostredkované týmto médiom možno využiť na analýzu politiky pamäti, pretože aktéri, ktorí tabule na verejnom priestore umiestnili, takto do neho intervedujú a svoje reprezentácie verejne

ponúkajú. Politiku pamäti chápeme ako zámernú stratégiu daných aktérov.

Naše výskumné otázky sa teda týkajú reprezentácií hranice na jej slovenskej strane v danom médiu, ale zároveň i toho, ako sa predstava hranice, jej obrazy a imaginácie spájajú s minulosťou. V článku pomocou triangulácie dát (do analýzy čiastočne vtiahneme obrazy hranice u obyvateľov pohraničia) ale tiež ukážeme, že reprezentácie hranice v danom médiu môžu byť sporné, že pamäť a obrazy hranice šírené vybraným médiom sú iba jedny z možných.

Záujem o štúdium vyjednávania významov vychádza aj z chápania hranice, ktoré v článku aplikujeme. To pre-pája optiku analýzy politicko-teritoriálneho rozmeru hraníc s adresovaním jej symbolicko-sociálneho rozmeru a skúsenosti (napr. Paasi 1998; Brambilla 2019). Zohľadňuje ako jej geopolitické aspekty (hranica ako fyzické oddelenie medzi krajinami, nástroj mocenských vzťahov a výraz spoločenského poriadku), tak i jej povahu ako sociálne konštruovaného fenoménu, t. j. na hranicu nazeráme ako na výsledok každodennej skúsenosti a sociokultúrnych faktorov (viac pozri Wille – Gerst – Krämer 2021: 11).

Náš text štruktúrujeme do niekoľkých kapitol – najprv spomenieme historicko-geografický kontext slovensko-ukrajinskej hranice, potom sa venujeme otázkam hranice, pamäti a náučných chodníkov, ktoré vymedzujú tému nášho článku. Pokračujeme popisom metodológie, pretože vysvetlenie toho, ako sme k analýze tabúl pristupovali, je pre ňu kľúčové. Napokon si všimame obsahovú stránku tabúl a konfrontujeme svoje zistenia s ďalšími dátami z terénu.

Historicko-geografický kontext

Dnešná hranica medzi Slovenskom a Ukrajinou bola inštitucionalizovaná po druhej svetovej vojne. Pri svojom vytýčení v júni 1945 rozdelila geografický priestor, ktorý historicky predstavoval etnicky (Maďari, Rusíni, Slováci, Židia) a nábožensky (evanjelici a kalvíni, grécki a rímski katolíci, izraeliti, pravoslávni) zmiešaný región. V medzivojnovom období patril do Československej republiky, ležali na ňom najvýchodnejšie okresy Slovenska a Podkarpatská Rus a predstavoval ekonomicky a infraštruktúrne prepojený celok. Jeho centrami boli dnešné západoukrajinské mestá Čop, Užhorod, Mukačevo a Veľkyj Bereznij.¹ Územie, ktoré sa v júni 1945 ocitlo v So-

vietskom zväze, je dnes najzápadnejším územným celkom Ukrajiny s názvom Zakarpatská oblasť.

Nové východné pohraničie Československa, ktoré v roku 1945 vzniklo v dôsledku posunutia hraníc sovietskeho územia na západ, stratilo prístup k spádovým mestským centráram i významnej dopravnej infraštruktúre. Osobné a príbuzenské kontakty boli prerušené a ľudia oddelení hranicou zostali napriek geografickej a kultúrnej blízkosti (a to ako na severe v oblasti osídlenej Rusínmi, tak na juhu so zastúpením maďarského obyvateľstva) bez možnosti vzájomnej komunikácie.

Hranica totiž nielenže prerušila živé väzby, ale ako vyjadrenie geopolitickej situácie, ktorú skončenie druhej svetovej vojny nastolilo v Európe, vytvorila medzi vtedajším Československom a Sovietskym zväzom pevnú, sovietskou stranou prísne stráženú líniu, napriek tomu, že oficiálne spájala dve priateľské socialistické krajiny patriace počas ďalších takmer piatich desaťročí do jedného ekonomického a politického (sovietskeho) bloku. Po páde komunistických režimov vo východnej Európe koncom 80. rokov a po rozpade postsocialistických federácií sa hranica stala v roku 1993 hranicou dnešných štátov Ukrajina a Slovenská republika. Rozvíjanie vzájomných susedských vzťahov a otváranie hranice, či jej premena zo symbolickej bariéry na most postupujú v kontexte geopolitiky, postsocialistických politických a ekonomických transformácií oboch krajín a európskej integrácie len pomaly a protirečivo. Proces rozširovania Európskej únie (EÚ) smerom na východ, v rámci ktorého sa jej členom stala v roku 2004 i Slovenská republika, a posilňovanie vnútorných ekonomických väzieb EÚ našli svoj výraz aj v skutočnosti, že od roku 2007 sa na slovensko-ukrajinskej hraničnej línii končí schengenský priestor. V jeho rámci môžu osoby voľne prekračovať hranice a na celom území zmluvných štátov je zabezpečený voľný obeh tovaru bez hraničnej kontroly. Súčasne tu Slovensko susedí s Ukrajinou, ktorá do EÚ nepatrí, hoci od roku 2017 je jej asociovaným partnerom. Slovensko v duchu európskych pravidiel vynaložilo značné úsilie na liberalizáciu vízového režimu, zjednodušenie a sprehľadnenie manažmentu hranice (Benč 2017), ktoré majú umožniť všestrannú spoluprácu EÚ s Ukrajinou. Od roku 2022 Ukrajina čelí vojenskej agresii zo strany Ruska, čo opäť zmenilo geopolitický efekt slovensko-ukrajinskej hranice.²

Predmetom nášho výskumu je pohraničné územie Slovenskej republiky, ktoré lemuje hraničnú líniu dlhú 98 km a tvorí súčasť Košického a Prešovského samosprávneho kraja. V rámci celej krajiny je to jej najvýchodnejší okraj. Severná oblasť (od obce Nová Sedlica v blízkosti slovensko-poľskej hranice po mesto Sobrance) má hornatý charakter a hraničná línia tu prechádza lesmi. Južná časť (od Sobraniec po mesto Čierna nad Tisou blízko hranice s Maďarskom) je rovinatá. Na území, ktorého mestskými centrami sú Snina, Sobrance a Michalovce, nie je dostatok pracovných príležitostí, slabo sa tu rozvíja dopravná infraštruktúra a smeruje sem málo rozvojových programov; časť obyvateľstva odchádza za štúdiom a za prácou do západných regiónov krajiny či do iných štátov EÚ.

Periférna pozícia a z nej plynúca stagnácia prudko kontrastujú s geopolitickým významom pohraničia. Geografické znaky severnej časti hraničnej línie podmienili, že od vstupu Slovenska do EÚ v roku 2004 sa jeho hranica s Ukrajinou stala dôležitou cestou pre pašerákov ľudí. V podmienkach opakovaných politických a humanitárnych, predovšetkým migračných kríz patrí k najexponovanejším a najstráženejším úsekom vonkajšej hranice EÚ. Na potrebu dosiahnuť jej hermetickú nepriepustnosť EÚ reagovala inováciami a inštalovala tu najrozvinutejšie a najdrahšie zabezpečovacie elektronické systémy, termovíziu a skenery (Kamphuis 2011: 95). Významnosť hranice ako ochranného mechanizmu je na týchto miestach natoľko viditeľná, že pôsobí skôr ako demarkačná línia než ako priestor spájania rozdielnych geopolitických celkov a priestor príležitostí pre obyvateľov pohraničných regiónov.

Meniace sa pravidlá a charakter priepustnosti hranice v jednotlivých obdobiach existencie slovensko-ukrajinského susedstva a odlišné podmienky jej prekračovania znamenajú pre obidve strany prekážky pre udržiavanie pravidelných kontaktov či dlhodobějšíu spoluprácu. Súčasne však spolu s ekonomickou asymetriou a rozdielmi v legislatíve podporujú existenciu rôznych foriem drobného prihraničného obchodu, čo pre obyvateľov pohraničia robí z hranice zdroj ekonomických možností (Zaitseva-Chipak 2025; pozri tiež Miggelbrink 2014).

Sekuritizácia slovensko-ukrajinskej hranice má, tak ako na všetkých externých hraniciach EÚ, dopad na lokálne komunity a každodennosť obyvateľov pohraničia, ktorí čelia jej negatívnym vplyvom. Jej aspekty ako po-

litického a ekonomického faktu vyjadruje administratívny manažment, neustála prítomnosť a aktivita policajných zložiek. Samotná materialita hranice, ktorá využíva najrozličnejšie bezpečnostné technické prostriedky, v pohraničnej krajine vytvára reálnu fyzickú bariéru (Kamphuis 2011: 98). Jej legálne prekračovanie na niekoľkých cestných priechodoch a hromadnú cestnú aj železničnú prepravu tovaru sprevádzajú kontroly osôb aj registrovaného tovaru a dlhé čakacie doby. Komplikuje to bilaterálny susedský kontakt a cezhraničnú kooperáciu v prihraničných regiónoch oboch krajín (Dudinský – Dančišin – Lačný 2017: 48), kultúrnu výmenu, pracovnú migráciu či turistiku. Hranica predstavuje závažný kontext pre vytvorenie a prehlbovanie väzieb a príležitostí, ktoré blízkosť susednej krajiny ponúka, prekonávanie dôsledkov periférnej polohy.

Predmet a východiská – hranice, pamäť a náučné chodníky

Táto štúdia skúma spôsoby, akými sa slovensko-ukrajinská hranica (re)konštruuje a zobrazuje na jednom vybranom médiu – informačných tabuliach. Všíma si síce štátnu hranicu, ktorá je prísne kontrolovaná a vizualizovaná, hlási sa však k prístupu, ktorý berie do úvahy jej viacúrovňovú zložitosť od geopolitickej úrovne po úroveň sociálnych praktík a kultúrnych produkcií (Brambilla et al. 2016: 1; pozri tiež Paasi 2001: 16). Pri štúdiu vnímania a symbolického konštruovania hranice upriamujeme na ňu pohľad nie ako na líniu, samozrejmu fyzickú entitu spojenú výlučne s územnými hranicami štátov. Cez koncept liminálneho priestoru pohraničia (*borderscape*) na ňu nazeráme ako na mobilnú, relačnú a spornú lokalitu. V tejto optike je hraničné územie priestorom aktívne vyjednávajúcich aktérov, priestorom rozličných skúseností a reprezentácií (Brambilla et al. 2016: 4). Je zdrojom budovania nových (geo)politických, sociálnych a priestorových predstáv a kultúrnych obrazov, ktoré sa môžu podieľať na vytváraní, spochybňovaní, posúvaní či rušení hraníc ako fenoménu sociálne konštruovaného na rôznych miestach v spoločnosti (tamtiež: 2).

Sústredíme sa na procesy konštruovania hranice jedným vybraným aktérom (informačnými tabuľami, resp. ich autormi).³ Predmetom našej analýzy teda nie sú politické a mediálne vyjadrenia týkajúce sa hranice a života v pohraničí. V odkaze na naše východiská tu uvažujeme o mozaike, ktorú z rozličných faktov spojených

s existenciou slovensko-ukrajinskej hranice a jej okolia vytvárajú informačné tabule, ako o spôsobe reprezentácie hranice. Pod reprezentáciou rozumieme, v zmysle teórie šírenia reprezentácií antropológa Dana Sperbera (1996, 1998), fyzický alebo myšlienkový objekt určený na to, aby v určitých ohľadoch nahrádzal vec, ktorú reprezentuje (Sperber 1998: 181). Podľa neho reprezentácie a procesy ich šírenia hrajú rolu pri definovaní kultúrnych fenoménov (Sperber 1996: 24). Reprezentácie majú niekoľko úrovní – v prípade informačných tabúl sme na úrovni, ktorú Sperber definuje ako verejné reprezentácie (ich tvorca a šíriteľ je známy, môže to byť štát, cirkev, médiá a pod.).⁴

V zmysle konštruktivistickej paradigmy border studies je hranica multifunkčnou inštitúciou s dosahom na formovanie poriadku na rôznych úrovniach organizácie spoločnosti vrátane kultúry a identít ľudských komunít, ktoré hranica ovplyvňuje (Duleba 2017: 9). Z jej chápania ako premenlivého sociálneho fenoménu, priestorového a časového záznamu vzťahov medzi miestnymi komunitami a štátmi vyplýva predpoklad, že každodennosť života v pohraničí, percepciu, definovanie a vytváranie reprezentácií hranice ovplyvňujú diskurzy globálnych geopolitických udalostí a kríz. Pôsobia na ne však aj (lokálne) politické zmeny, ktoré bezprostredne ovplyvňujú spôsob, akým sa téma hranice a hraničný režim používajú ako nástroj politiky štátu.

Hranice však nie sú len fyzické oddelenia medzi krajinami alebo formalizovaný výraz, nástroj spoločenského poriadku a politiky, ale aj symbolické konštrukcie. Pri ich vytváraní hrá zásadnú rolu pamäť (Zhurzhenko 2011; Stokłosa 2019), resp. politika pamäti.⁵ Súčasne s politickými udalosťami a hraničným režimom, bezprostrednou praktickou skúsenosťou a pragmatickými stratégiami ovplyvňujú vnímanie hranice na mikroúrovni aj sprostredkované príbehy a kolektívne zdieľané spomienky, historické naratívy a symboly, ktoré sú obyčajne pripútané k určitému teritóriu, aby ho urobili jedinečným a nenahraditeľným pre určité skupiny (Zhurzhenko 2011: 81). Historické udalosti a krízy v prihraničných regiónoch dnešných postsocialistických krajín, kde sa v dôsledku udalostí 20. storočia národná príslušnosť či poloha hraníc často menili, nadobudli aj podobu národných mýtov (o udalostiach, ktoré zmenu hranice vyvolali, o dôvodoch územných strát alebo ziskov a pod.). Produkujú ich politické

elity, ale aj najrozličnejší iní aktéri so zámerom vytvárať alebo posilňovať v obyvateľstve žiadúce identity. Mýty si medzi ľuďmi na pohraničných územiach Európy dodnes udržiavajú emocionálnu silu (Stokłosa 2019: 269). Politiky pamäti zapájajú početných aktérov na rozličných úrovniach, ktorých záujmy a identifikácie závisia od (geo) politického kontextu a sú konštruované prostredníctvom vyjednávania a konfliktov (Zhurzhenko 2011: 81).

Pri výskume v sledovanej pohraničnej oblasti sme zaznamenali a zdokumentovali špecifický druh reprezentácie hranice v podobe súboru desiatich informačných tabúl venovaných histórii a súčasnosti územia v okolí slovensko-ukrajinskej hranice. Na preskúmanie obrazu hranice, ktorý toto pamäťové médium materializuje, aplikujeme prvky kritického prístupu k štúdiu náučných chodníkov (Pauknerová – Woitsch 2017), teoreticky a metodologicky rozpracovaného v českej etnológii a testovaného na prípadoch náučných chodníkov v stredných a západných Čechách.⁶ Princípom náučných chodníkov ako rôznou formou vyznačovaných turistických trás rozmanitého obsahového zamerania, rozdielnej dĺžky a náročnosti vedených po území zaujímavom z konkrétneho aspektu je, že podávajú istú informáciu o priestore a krajine, ktorých sa dotýkajú (Pauknerová – Woitsch 2017: 67; Košťálová 2021: 296). Podľa Karolíny Pauknerovej a Jiřího Woitscha dochádza prostredníctvom tohto média „k vyjednávaniu, ovlivňovaniu a formovaniu mj. vedomostí obyvateľ daných regiónů i návštěvníků – turistů o konkrétní krajině, jejích fyzických, přírodních a historických charakteristikách a paměti. Naučné stezky jsou tedy cíleně vystavěnou sítí významů, kterou její tvůrci přikládají k dalším vrstvám významů v krajině“ (Pauknerová – Woitsch 2017: 67). V kritickéj perspektíve sociálnych a humanitných vied možno sledovať v trasovaní, vizuálnom a textovom obsahu náučných chodníkov, v procese ich tvorby, ako aj v ich využívaní a vnímaní turistami a obyvateľmi lokalít, kadiaľ prechádzajú, odraz zjavných a skrytých sociálnych javov, procesov a významov (tamtiež). Východiská Pauknerovej a Woitscha sú pre nás inšpiratívne. Korešpondujú s naším predmetom štúdia ukotveným v antropológii hranice a pamäťových štúdiách. Uvedení autori predmet výskumu konceptualizovali čerpajúc z viacerých etnologických a etnológii príbuzných teórií o priestore, jeho vnímaní a spoluvytváraní, ako aj o pamäti krajiny. Pre náš výskum sú kľúčové dva momenty:

1. náučné chodníky a prechádzanie po nich nie sú vyňaté z vplyvu moci a ideológie – o tom, kadiaľ bude chodník viesť a aké informácie na ňom budú uvedené, rozhodujú jeho autori; ideológiou je myšlienkové pozadie, ktoré autorov vedie k výberu jednotlivých tém a ich prezentovaniu cez určitú prizmu;

2. náučné chodníky, ich tvorcovia a ich sociokultúrny habitus sú (spolu)tvorcami špecifickej pamäti, resp. pamätí. Pamäť transmitovaná ich prostredníctvom a vyjednávaná v nepriamej komunikácii medzi ich užívateľmi a tvorcami sa vzťahuje nielen k samotnej krajine, ale i k udalostiam lokálneho a všeobecného charakteru. Z tohto pohľadu sú náučné chodníky určitým médiom pamäti, niečím, čo v sebe obsahuje až kondenzuje uplynulý čas⁷ (Pauknerová – Woitsch 2017: 72–73).

Tieto dva aspekty teórie náučných chodníkov boli dôležitou súčasťou našich nástrojov pri interpretácii zistení. Pri analýze našich údajov sme využili aj niektoré prvky metodiky, ktorú navrhli K. Pauknerová a J. Woitsch.

Metodológia

Dáta, ktoré v tomto článku analyzujeme, sú súčasťou širokého súboru informácií z uvedeného vedeckého projektu. Výskum sa uskutočnil v rokoch 2023 a 2024 v prihraničnej oblasti štyroch najvýchodnejších okresov Slovenska (Snina, Sobrance, Michalovce, Trebišov). Využívali sme pološtruktúrované interview, pozorovania a neformálne rozhovory, fotografickú dokumentáciu i metódu focus group. Všíмали sme si subjektívne reprezentácie, ktoré o hranici vytvárajú pohraniční aktéri, t. j. osoby bezprostredne svojím bydliskom a osobnými vzťahmi, každodenným kontaktom či pracovnými aktivitami spojené s priestorom hranice a jej účinkami. Prítomná exploračná štúdia sa ťažiskovo zameriava na jednu z tém projektu, a to na spôsoby, akými hranicu definujú verejné reprezentácie v podobe súboru informačných tabúl rozmiestnených v jej blízkosti.

Pri analýze materiálu sme sa zamerali na tri kontexty. Prvým sú dejiny územia a udalosti lokálneho či globálneho charakteru. K takým rátame prvú či druhú svetovú vojnu, rozpad postkomunistických federácií, vznik nových štátov Ukrajiny a Slovenskej republiky (1991 a 1993), vstup Slovenska do EÚ a zaradenie Slovenska do schengenského priestoru (2004 a 2007) a vlny utečeneckej krízy.⁸ Ako druhý kontext sledujeme geografické

a historicky podmienené sociokultúrne charakteristiky územia na oboch stranách hranice. Tieto vstupujú do vnímania hranice prostredníctvom diskurzov blízkosti či spoločného historického osudu susediacich území, medzietnických, jazykových a kultúrnych vzťahov, vysťahovalectva, osudov rusínskeho obyvateľstva, turizmu a pod. Skúmaný región Slovenska patrí k tým, ktoré majú so svojím cezhraničným náprotivkom z minulosti dlhotrvajúce sociokultúrne väzby. Tretím sledovaným kontextom je faktická existencia hranice, hraničný režim a materialita hranice.

Tabule pre nás predstavujú spôsoby definovania hranice, ktoré prebiehajú ako dynamický a protirečivý proces. Sledujeme ich ako výsledok expertnej (historickej, politologickej, environmentálnej, bezpečnostnej, ekonomickej, antropologickej a ď.) znalosti pohraničia. Zaujímajú nás významy, ktoré tvorcovia obrazov na tabuliach pripisujú hranici, čím (re)konštruujú hranicu a vyjednávajú jej význam v kontextoch, v ktorých sa pohybujú (napr. projektová činnosť, subjektívna motivácia, pohraničné oblasti s ich špecifickými vlastnosťami).

Analyzované informačné tabule sú od roku 2017 rozmiestnené na exponovaných miestach v pohraničnej krajine ako jeden z aplikačných výstupov interdisciplinárneho medzinárodného projektu zameraného na zlepšenie hraničného režimu na vonkajšej hranici EÚ.⁹ V teréne sme ich objavili hneď v prvý deň nášho výskumu v júni 2023, a to v obci Veľké Slemence, v lokalite, ktorú v júni 1945 rozdelila nová hranica medzi Československom a Sovietskym zväzom na dve časti a kde od decembra 2005 existuje slovensko-ukrajinský hraničný priechod pre chodcov a cyklistov. Dve veľkoplošné tabule na drevených stojanoch s textami v slovenskom a maďarskom jazyku a s bohatou ilustračnou zložkou označené v dolnej časti názvom medzinárodného projektu *Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom/Ukrajinou a Nórskom/Ruskom*; CBC01018, stoja vedľa cesty bezprostredne pri objekte hraničného priechodu. Obsahujú informácie o vzniku hranice v tejto obci, o vývoji hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, o súčasnej hranici a hraničných priechodoch medzi Slovenskom a Ukrajinou, o zaujímavých turistických miestach na slovensko-ukrajinskom pohraničí alebo o mestách Čierna nad Tisou a Užhorod. Tabule sme zdokumentovali. Nemali sme vopred vedomosť

o ich existencii, tabule ani neboli označené ako súčasť nejakého náučného chodníka, prekvapilo nás preto, že sme ďalšie dve našli neskôr pri výskume v obci Vyšné Nemecké. Tam sme však na jednej z tabúl objavili mapku s informáciou, že pozdĺž celej hranice je ich rozmiestnených spolu desať. Ďalšia obrazová dokumentácia teda prebiehala v rámci pohybu v teréne. Po ukončení druhej etapy terénnych výskumov sa nám na jeseň 2024 podarilo nadviazať kontakt s bývalými riešiteľmi projektu, ktorí tabule v rokoch 2015 – 2017 vytvorili a rozmiestnili.¹⁰ Na našu žiadosť nám na analýzu sprístupnili elektronické verzie tabúl a súhlasili aj s výskumným interview, ktoré sme uskutočnili (najprv orientačný rozhovor, potom o niekoľko týždňov druhý, hĺbkový) online v novembri 2024.

V Prešovskom kraji je spolu osemdesiat a v Košickom kraji šesťdesiat sedem turistických náučných chodníkov. V oblasti, ktorá bola predmetom nášho výskumu, je ich osem v Prešovskom a sedem v Košickom kraji. Zamerané sú na prírodné a kultúrne zvláštnosti, žiadny nie je venovaný problematike hranice (podrobne pozri Prešovský kraj¹¹ a Košický kraj¹²). Súbor tabúl, ktorý bol predmetom nášho skúmania, nie je súčasťou siete turistických náučných chodníkov. Zistili sme, že jeho tvorcovia ani nezamýšľali zaradiť ho medzi ne; ich cieľom bolo verejne sprístupniť zdroj informácií, ktoré môžu zlepšiť hraničný režim na slovensko-ukrajinskej hranici. Hoci tabule nie sú prepojené turistickou trasou, sú pojednané jednotným spôsobom a v krajine ich umiestnil inštitucionálny aktér, spĺňajú teda definíciu redukovanej formy náučného chodníka (Pauknerová – Woitsch 2017: 68). Navyše sú rozmiestnené v krajine, o ktorej poskytujú širokú škálu informácií všetkým, ktorí sa v nej pohybujú, sú teda cielene vybudovanou sieťou významov, čo je ďalší charakteristický rys náučného chodníka (tamtiež: 67). Stanovili sme predpoklad, že ich obsah a podoba stelesňujú ambíciu tvorcov ako aktérov jednak poskytnúť verejnosti dostupný zdroj informácií, jednak strategicky vyjednávať a (re)konštruovať krajinu a pamäť pohraničia. Robia tak prostredníctvom expertných informácií, realizujú projektové ciele, súčasne však pritom uplatňujú vlastné subjektívne stratégie a presvedčenia. Inými slovami, dôvodom, prečo sme na analýzu vybrali práve uvedený súbor tabúl, je zámer premyslieť a empiricky dokumentovať tézu, že jej prostredníctvom sa verejní aktéri (NGO) snažia modelovať vnímanie hranice,

ktorá je – ako nestabilný sociálny fenomén opakovane konštruovaný na rozličných úrovniach spoločnosti – objektom nášho štúdia. Vzhľadom na to, že tvorcovia týchto tabúl nie sú lokálnymi aktérmi (nežijú v pohraničí), možno predpokladať, že ich expertný i osobný záujem pri tvorbe tabúl bol odlišný od záujmov obyvateľov. Obraz hranice na tabuliach konštruovali v duchu svojej expertízy a sledujúc zábery ovplyvniť ekonomické a geopolitické aspekty hraničného režimu a skvalitniť manažment slovenskej strany hranice medzi Ukrajinou a Slovenskom nielen prostredníctvom faktov, ale aj naratívou zodpovedajúceho určitej politike pamäti.

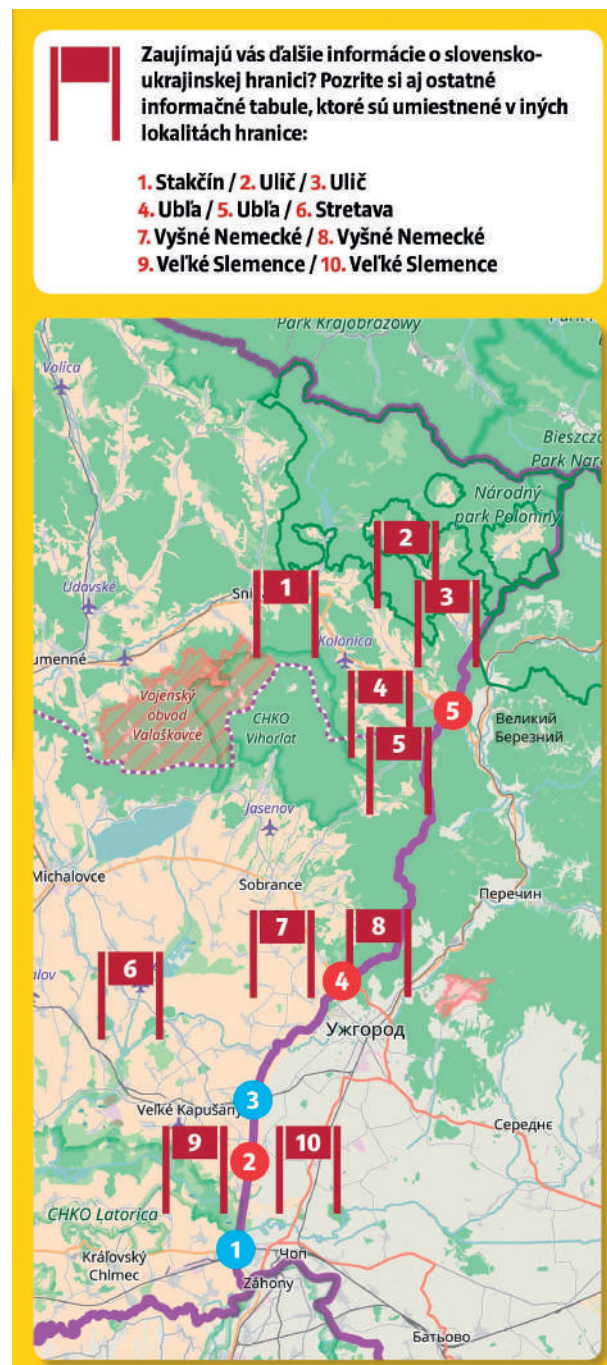
Tabule sme najprv analyzovali ako celok po formálnej stránke. Zámerom bolo získať prehľad o využitých metódach sprístupnenia informácií, o jedinečnosti či opakovaní sa jednotlivých častí na viacerých tabuliach, a vytvoriť východisko na skúmanie výkladovej stratégie autorov. Potom sme jednotlivé tabule podrobili kvalitatívnej obsahovej analýze (podrobne pozri Pauknerová – Woitsch 2017: 80). Identifikovali sme hlavné kategórie informačnej náplne (tematického zamerania). Sumarizačná obsahová analýza a kvantifikovanie zistení neboli súčasťou našej metodiky. Dôvodom je jednak skutočnosť, že si vzhľadom na okolnosti vzniku tabúl uvedomujeme neštandardný charakter nášho súboru v rámci fenoménu náučných chodníkov, jednak to, že v tejto fáze výskumu nemáme dostatok dát na uskutočnenie komparácie s iným náučným chodníkom. Poslednou fázou bola kvalitatívna analýza interview s členmi autorského tímu, ktorá smerovala k poznaniu zámerov autorov a okolností tvorby informačných tabúl, ktoré prinášajú množstvo ďalších informácií k sledovanej téme. Ako sme už uviedli, nemonitorovali sme prijatie informačných tabúl – ani zo strany potenciálnych turistov, ani zo strany obyvateľov obcí, v ktorých sa nachádzajú. Môžeme však povedať, že naši výskumní partneri v rozhovoroch (obyvatelia prihraničných obcí) existenciu tabúl nereflektovali a neodkazovali na ne. Počas dvoch fokusových skupín, ktoré sa uskutočnili v novembri a decembri 2024 a na ktorých sa zúčastnili obyvatelia obcí Ulič, Ubľa, Vyšné Nemecké a Veľké Slemence, sa ukázalo, že informovanosť obyvateľov o tabuliach je nízka. O ich existencii vedeli len účastníci fokusovej skupiny z Veľkých Slemenec a jeden účastník z obce Ubľa. Preto sa naša analýza ani nemôže oprieť o dáta týkajúce sa recepcie zo strany verejnosti.

Poznatky o súbore informačných tabúl' na slovenskej strane slovensko-ukrajinského pohraničia sme spracovali ako kvalitatívnu prípadovú štúdiu, na prezentáciu ktorej používame zhustený popis. S cieľom odhaliť mnohoznačnosť a uplatniť naše chápanie hranice vnášame do sumarizácie poznatkov z analýzy obsahu tabúl' v rovine diskusie aj poznatky získané rozhovormi s obyvateľmi pohraničia. Tie v kontexte našich východísk chápeme ako mentálne reprezentácie, ktoré môžu konkurovať verejnej reprezentácii vytvorenej expertmi na históriu a manažment hranice. Týmto krokom skúmame empiricky možnosť, že v symbolickej krajine slovenského pohraničia existujú konkurenčné reprezentácie hranice.

Informačné tabule ako verejné reprezentácie hranice

Skúmané informačné tabule, ktoré sú od roku 2017 rozmiestnené v blízkosti slovensko-ukrajinskej hranice, možno nájsť v piatich východoslovenských obciach: Stakčín, Ulič, Ubl'a (všetky okr. Snina), Vyšné Nemecké (okr. Sobrance), Stretava, Veľké Slemence (obidve okr. Michalovce). Ak sa pozrieme na trasovanie, treba povedať, že nie všetky tabule sú umiestnené v obciach priamo na hranici. Stakčín a Stretava sa nachádzajú „vo vnútrozemí“ v porovnaní s ostatnými obcami, ktoré sú buď hraničnými priechodmi, alebo sú bezprostredne pri hranici (obr. 1). Dôvodom bolo podľa autorov tabulí¹³ jednak ich rovnomerné rozmiestnenie od severu na juh pozdĺž slovensko-ukrajinskej hranice, jednak dosiahnutie čo najväčšej recepcie (čítania) – Stakčín je obec s vyšším počtom obyvateľov (2 400), obec možno považovať za dopravný uzol, Stretava vyplňa priestor medzi tabuľami na severe a juhu a tabuľa je osadená aj na hlavnej ceste vedúcej k hranici. Trasovanie však zároveň ukazuje, aká dynamická je situácia na hraniciach – napríklad tabule vo Vyšnom Nemeckom boli inštalované na mieste, kde až do vybudovania obchvatu stáli rady áut čakajúcich na odbavenie. Vtedy boli tabule „na očiach“ – dnes, po vybudovaní obchvatu, sú vlastne mimo hlavnej dopravnej tepny – hoci uprostred obce. Naopak, v rámci tejto dynamickej situácie na hranici možno informačné tabule vnímať ako statické (z hľadiska obsahu ale aj umiestnenia) verejné reprezentácie, ktoré dokumentujú čas svojho vzniku.

Okrem obcí Stakčín a Stretava sú v každej lokalite dve tabule. Majú dizajn vertikálnych veľkoplošných panelov v drevených rámoch upevnených na drevených

Obr. 1. Mapa s obcami, v ktorých sa nachádzajú tabule.
Zdroj: Informačná tabuľa Vyšné Nemecké

podstavcoch so strieškou na hornom okraji, pričom obsahom je pokrytá iba jedna strana panelu (obr. 2). Tú tvorí graficky kvalitne spracovaná koláž textovo-obrazových prvkov. Rozmanitosť a členitosť obsahu je podporená striedaním farebne odlíšených pozadí, rámkov s farebným podkladom, rozličnou hrúbkou, veľkosťou a farebnosťou písma a farebným zvýraznením podkladu podnadpisov. Témy v jednotlivých prvkoch obsahu sú poňaté ako kombinácia textu a vyobrazení (archívne a aktuálne fotografie; štatistické prehľady a tabuľky; kópie historických vyobrazení objektov, umeleckých diel, plagátov, úradných a osobných archívnych dokumentov, novinových výstrižkov; výrezy z máp a d.), na jednotli-

vých tabuliach je ich použitých priemerne tridsať. Obrázky neslúžia ako jednoduché vizuálne doplnenie alebo ilustrácie, majú dokumentárnu funkciu a obsah textu rozširujú; všetky majú vlastný textový popis.

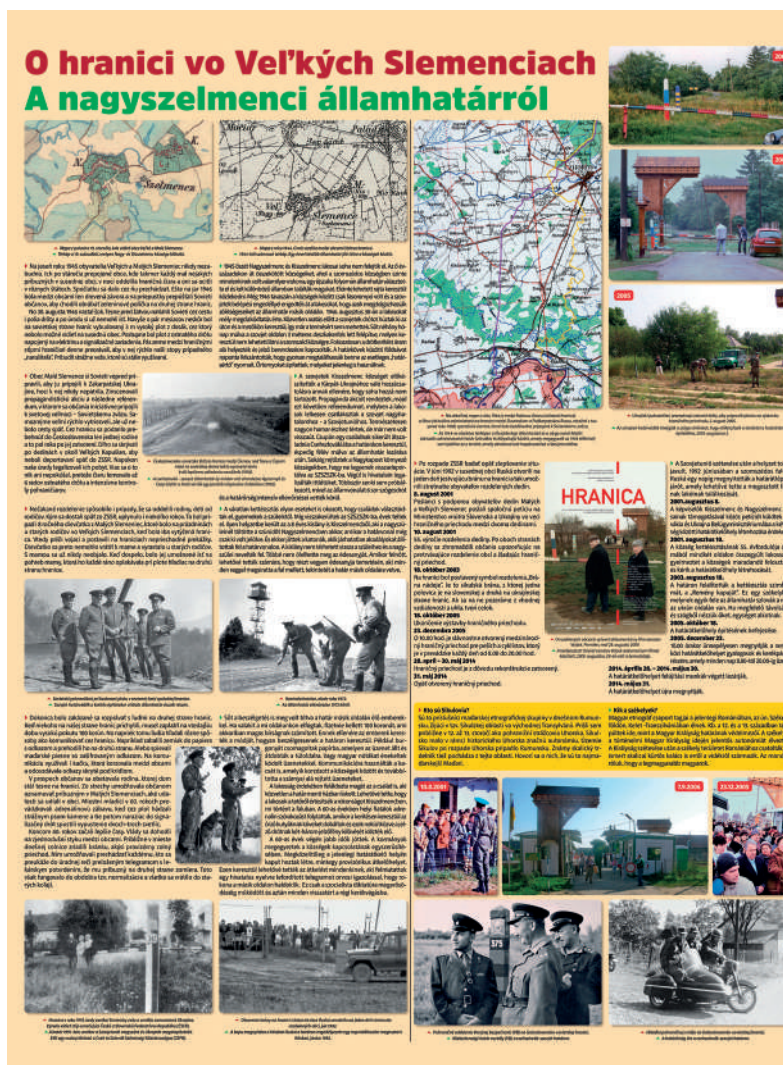
Použitým jazykom je slovenčina, okrem tabúl vo Veľkých Slemenciach, ktoré majú väčšinu textu paralelne v slovenčine aj maďarčine (obr. 3). Otázka jazyka je zaujímavá. Podľa autorov tabúl mali byť príjemcami informácií miestni obyvatelia, turisti aj ľudia prechádzajúci cez hranice (teda Ukrajinci). Pre túto tretiu skupinu však tabule zostávajú nedostupné, keďže informácie na nich nie sú v ukrajinčine. Maďarčina bola na tabule vo Veľkých Slemenciach doplnená na podnet miestneho starostu.¹⁴

Obr. 2. Tabuľa v Stretave. Foto: Katarína Popelková 2024

Jednotlivé tabule nemajú ústredný názov ani označenie poradovými číslami a celý súbor nemá spoločné pomenovanie.¹⁵ Neexistuje k nim tlačенý či online sprievodca, nemajú interaktívne prvky ani QR-kód, ktorý by poskytol možnosť prepojenia s prípadným ďalším internetovým obsahom,¹⁶ nie sú zaznačené na turistickej mape ani na internetovom portáli náučných chodníkov, nenadväzujú na žiadnu turistickú infraštruktúru. S ich sprístupnením nebola spojená žiadna verejná informačná kampaň či oficiálne otvorenie. Podľa vysvetlenia ich autorov boli

informačné tabule vytvorené niekoľkočlennou pracovnou skupinou v poslednom roku riešenia projektu.¹⁷ Vznikli so zámerom „pravdivo informovať ľudí prechádzajúcich hranicu“, sprostredkovať verejnosti odborné poznatky získané projektom, sprístupniť kriticky spracované fakty o histórii regiónu, podnietiť záujem turistov a zahraničných návštevníkov oň (podľa nášho názoru sa však tento cieľ nemohol splniť, pretože informačné tabule nie sú v žiadnom svetovom jazyku). Toto široké zameranie viedlo k tomu, že tabule sú doslova preplnené informáciami.¹⁸

Obr. 3. Tabuľa vo Veľkých Slemenciach so slovensko-maďarským textom. Zdroj: Informačná tabuľa Veľké Slemence

Metodika tvorby rešpektovala aj zámer vyzdvihnúť unikátne danosti lokality, kde bude tabuľa stáť, resp. jej blízkeho okolia. To sa prejavuje jednak v umiestnení (v parku či na námestí, na mieste, kadiaľ vedie/v čase vzniku viedla frekventovaná cesta, kde je zriadený hraničný priechod a očakáva sa pohyb mnohých ľudí), jednak v lokalizovanom obsahu tematických oblastí. Vytvorenie jednej či dvoch tabúl pre tú-ktorú lokalitu záviselo od množstva výskumom získaných špecifických informácií, od ochoty na spoluprácu zo strany miestnych samospráv, od miesta, ktoré bolo k dispozícii pre osadenie tabule (vrátane majetkových práv k pozemkom), zavážila však aj strategická poloha istých lokácií v kontexte plnenia ďalších praktických cieľov projektu. Technický stav tabúl tvorcovia od ich rozmiestnenia v teréne a od ukončenia projektu nijako nemonitorujú, snahu o ich udržateľnosť predpokladajú zo strany vedenia obcí.

Z hľadiska obsahu je zameranie tabúl možné definovať témou „hranica“ iba rámcovo, v náplni možno totiž identifikovať prinajmenšom päť tematických okruhov: *dejiny* (dejiny hranice, dejiny lokalít, historické osobnosti a udalosti), *praktické informácie o hranici* (hraničné priechody, materialita hranice), *kultúrohistorické charakteristiky* (etnicita, náboženstvo, etnografické črty, architektúra, umenie, hmotné a živé dedičstvo), *prírodné charakteristiky* (pohoria, jazerá, národné parky, prírodné pamiatky, unikátne prírodné lokality a výtvory, prírodné dedičstvo) a *turizmus* (turistické mapky a trasy, dejiny turizmu, pozoruhodné miesta). Viaceré materiály, ktoré možno kvôli prevažujúcemu obsahu priradiť k jednému z uvedených tematických okruhov, voľne presahujú aj do iných; uvedené členenie je teda skôr výpoveďou o druhu informácií, ktoré tabule poskytujú, než objektívnou (a kvantifikovateľnou) výpoveďou o štruktúre dát. Čo sa týka charakteru textov o dejinných faktoch, politických či spoločenských reáliách a osobnostiach, rovnako ako aj o kultúrno-historických charakteristikách územia, uplatňujú kritický historický prístup, výklad je chronologický a javy predstavuje ako výsledky pôsobenia konkrétnych procesov, faktov a aktérov, jazyk je prevažne odborný, resp. odborne-popularizačný. Texty o prírode a o turistických zaujímavostiach využívajú štýl, ktorý je menej didaktický a viac odľahčený, podriadený účelu podať čo najviac informácií a zaujať čitateľa.

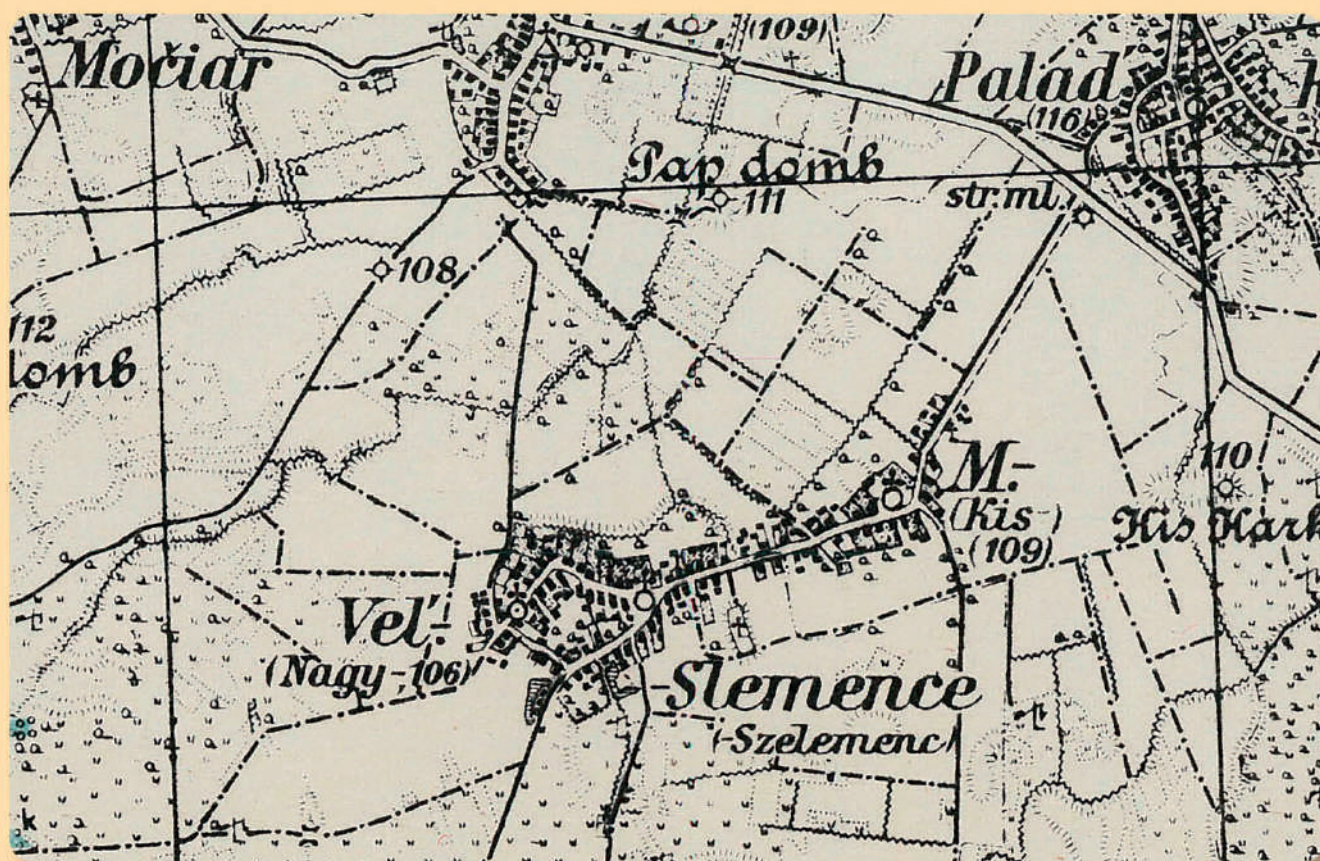
Téma „dejiny“ je v obsahu tabúl venovaný najväčší priestor, pričom kvantitatívne dominuje téma/podkategória,

ktorú vymedzujeme ako dejiny hranice. Je prezentovaná viacerými materiálmi, ktoré sa na tabuliach opakujú. Sú to: *Vývoj hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*, text *Slovensko-ukrajinská hranica – Významné historické udalosti* (v štyroch obciach), texty s obrázkami *História slovensko-ukrajinskej hranice* (v štyroch obciach) a *Hraničné stĺpy v Československej republike* (v troch obciach). Tieto majú nadlokálny obsah, a identifikujeme ich v rámci tabúl ako rovinnu oficiálneho historiografického obrazu dejín hranice a pohraničia. Čitateľovi sa ponúkajú vo forme „chronologickej priamky“ s významnými dátumami aj vo forme súvislého textu. Pre tvorbu predstáv o dejinách regiónu určite nie je nezaujímavé, ktoré dátumy sú na chronologickej priamke vybrané. Začína sa 28. októbrom 1918, teda dátumom vzniku Československa, a končí 21. decembrom 2007, keď sa Slovensko stalo súčasťou schengenského priestoru. Medzi dátumami sú uvedené aj tieto: 8. máj 1919, 7. november 1919, 4. jún 1920, 1. január 1923, 1. jún 1928, 2. november 1938, 14. marec 1939, 23. marec 1939, 26. november 1944, 1. marec 1945, 29. jún 1945, 6. január 1946, 24. august 1991, 1. január 1993, 11. apríl 1995, 23. december 2005. Pri udalostiach z rokov 1918/1919 a po roku 1991 text zvyčajne neobsahuje viac ako jeden riadok, zatiaľ čo udalosti z rokov 1938–1945 sú opísané oveľa podrobnejšie, čo súvisí aj s tým, že v týchto rokoch sa najviac menila hranica. Chronologickú líniu potom dopĺňajú súvislé texty o slovensko-ukrajinskej hranici – rozvíjajú informácie, využívajú dobové mapy, veľké množstvo obrazového, najmä fotografického materiálu, ktorý sprístupňuje čitateľovi „suché“ údaje, a môže fungovať aj samostatne. Aj súvislý text je chronologicky rozdelený na kapitoly *Vznik Československa*, *Formovanie krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*, *Rozpad Československa*, *Vznik „železnej opony“ na východnom Slovensku*, *Vznik novej hranice*.

Texty o dejinách hranice, ktoré sa opakujú na viacerých tabuliach, sú identické – ale fotografický materiál sa často mení, t. j. čitateľ tabúl môže mať dojem, že číta nový text – alebo aspoň získava nové vizuálne informácie. V lokalitách, kde sú hraničné priechody, sú použité materiály o dejinách konkrétneho priechodu (*Hraničný priechod v Ubli*, *Vyšné Nemecké – história hraničného prechodu*, *O hranici vo Veľkých Slemenciach*), ktoré

spracúvajú historické fakty z lokálnej roviny. Nevyhýbajú sa ani využívaniu výpovedí očitých svedkov, texty majú aj výrazne emocionálnejšie zafarbenie. Jasne to vidieť napríklad na tabuliach vo Veľkých Slemenciach, ktoré sú výrazným svedectvom o zásahoch do každodenného života obyvateľstva v tejto oblasti po zriadení novej hranice v roku 1945. Veľké Slemence, ktoré voľne prechádzali do obce Malé Slemence (obr. 4), boli od tejto obce oddelené hranicou na jeseň 1945. Akt stanovenia hranice a rozdelenia obcí je opísaný nasledovne:

„Na jeseň roku 1945 obyvatelia Veľkých a Malých Slemeniec nikdy nezabudnú. Ich po stáročia prepojené obce, kde takmer každý mal nejakých príbuzných v susednej obci, v noci oddelila hraničná čiara a oni sa ocitli v rôznych štátoch. Spočiatku sa dalo cez ňu prechádzať. Ešte na jar 1946 bola medzi obcami len drevená záhora a na priepustky prepúšťali Sovieti občanov, aby chodili obrábať zeleninové políčka na druhej strane hraníc. No 30. augusta 1946 nastal šok. Tesne pred žatvou natiahli Sovieti cez cestu i polia drôty a po úrodu si už nemohli

▲ Mapa z roku 1944. O rok vznikla medzi obcami štátna hranica.

▲ 1944-ből származó térkép. Egy évvel később államhatár jött létre a községek között.

ist'. Navyše o pár mesiacov neskôr bol na sovietskej strane hraníc vybudovaný 3 m vysoký plot z dosák, cez ktoré nebolo možné vidieť na susednú obec. Postupne bol plot z ostnatého drôtu napojený na elektrinu a signalizačné zariadenia. Pás zeme medzi hraničnými stĺpmi hraničiari denne preorávali, aby v nej rýchlo našli stopy prípadného „narušiteľa“. Pribudli strážne veže, ktoré sú stále využívané.“ (Tabuľa Veľké Slemence)

Keď hovoríme o emocionalite textu, nie je to spôsobené len používaním slov ako „nikdy nezabudnúť“ a „šok“, ale napríklad aj zdôraznením potreby zanechať na sovietskom území úrodu, teda zdroj obživy. Okrem toho text ďalej opisuje osud matky a dcéry, ktoré sa vďaka uzavretiu hraníc nikdy nestretli (dcéra bola na návšteve u starých rodičov vo Veľkých Slemenciach a nestihla sa vrátiť domov k matke do Malých Slemeniec),¹⁹ alebo zákaz rozprávať sa s ľuďmi na druhej strane plota, ktorý sa jasne interpretuje ako nezmyselné nariadenie z pozície moci, ktoré bráni každodennému udržiavaniu väzieb.

Texty o histórii hraníc v druhej polovici 20. storočia sú vo všeobecnosti emotívnejšie – používajú aj slovník, ktorý nie je úplne neutrálny – napríklad budovanie hraníc po roku 1945 sa prirovnáva k budovaniu „železnej opony“ (medzititulok *Vznik „železnej opony“ na východnom Slovensku*).

Odhliadnuc od textov venovaných vzniku slovensko-ukrajinskej hranice možno konštatovať, že ostatné historické texty sa týkajú najmä medzivojnového obdobia, keď bola Podkarpatská Rus súčasťou Československa. Texty poukazujú primárne na technický pokrok (*Krátka história letiska v Užhorode* – tento text nie je rozsahom vôbec krátky, zaberá vrátane fotografií takmer polovicu jednej z tabúl vo Vyšnom Nemeckom, *Vláčikom do Užhorodu* – budovanie nového železničného spojenia medzi Bánovcami nad Ondavou a Užhorodom – tabuľa Stretava), popri fotografiách využívajú aj ukážky z dobovej tlače, inzeráty ilustrujúce hospodársky vzostup (ale aj čechizáciu oblastí).

Neodmysliteľnou súčasťou zobrazenia histórie územia a hranice sú historické mapy. Znázorňujú najmä vznik hranice medzi Československom a Sovietskym zväzom v rokoch 1918 – 1919, zmeny hranice po Viedenskej arbitráži v roku 1938, po 14. marci 1939 a následne po roku 1945. Tým, že úseky v drivej väčšine zahŕňajú súčasné slovenské, ukrajinské (oblasť Podkarpatskej

Rusi), často aj maďarské (na juhu) a poľské územie (na severe), vytvárajú vlastne vizuálne zobrazenie spoločného regiónu. Mapy týkajúce sa roku 1945 sú potom jasným vizuálnym zobrazením rozdelenia tohto regiónu so spoločnou históriou a kultúrou – vrátane dokumentácie územia, ktoré bolo „bezdôvodne pripojené k Sovietskemu zväzu“ (tabuľa Veľké Slemence).

Téma „praktické informácie o hranici“ je saturovaná prehľadnou tabuľkou *Hraničné priechody na úseku štátnej hranice s Ukrajinou* (vo všetkých lokalitách) s názvami a režimom piatich²⁰ existujúcich hraničných priechodov. V štyroch lokalitách je táto tabuľka súčasťou materiálu *O súčasnej hranici*. Vo Veľkých Slemenciach je doplnená prehľadom o počte legálnych prekročení hranice v období 2007 – 2016 (*Počet osôb a dopravných prostriedkov, ktoré legálne prekročili SK – UA hranicu podľa jednotlivých hraničných priechodov*), obsahuje však aj informácie o „materialite hranice“ (hraničné stĺpy, budovy hraničných priechodov, zariadenia na ochranu hraníc), téme, ktorej je na tabuliach venovaných množstvo fotografií a kratších textových materiálov z dejín, preto sme o nej hovorili vyššie pri téme „dejiny“.

Tému „kultúrohistorické charakteristiky“ by sme mohli jednoducho označiť ako úvod do multikultúrnosti regiónu a jeho kultúrneho dedičstva. Texty sú väčšinou historické, t. j. zaoberajú sa určitými etnickými a náboženskými skupinami v historickej perspektíve. Venujú sa príslušníkom kalvínskeho náboženstva (*Kalvine* – tabuľa Stretava), židovskému osídleniu (*Židia na Podkarpatskej Rusi* – tabuľa Ulič), Rusínom v Československu, Poľsku a na Ukrajine od medzivojnového obdobia až po súčasnosť (významní predstavitelia skupiny – *Alexander Duchnovič* – obrodenec, gréckokatolícky kňaz, autor slov Hymny Podkarpatských Rusínov – tabuľa Stakčín, *Rusíni vo filme* – recepcia tohto etnika v populárnej kultúre), čo dáva možnosť opätovne poukázať na existenciu Československa a tiež budovať určitý exotický obraz, ako to naznačuje úryvok z filmu *Balada o Jurajovi Čupovi* (1947): „*Poznáte Volovú Lehotu? Kde to je? To je malá dedinka učupená medzi vrchami, asi 10 km od Malinkoviec. Celkom osamelá. A čo je tam také zvláštne? Ľudia. Nevie, či viete, ako páchnu sedliacke kožuchy. Tak akosi podmanivo, starozákonne. A k tomu všetkému tá ich vážnosť... Viete, bola v tom taká krása. Hrdlo sa mi stiahlo, začla sa mi hlava krútiť. Cítil som, že sa musím po pás pokloniť a povedať*

im: *Boží ľudia*.“ (Tabuľa Stakčín) Zároveň však predstavujú aj menej známe skupiny obyvateľov – napr. Sikulov (*Kto sú Sikulovia* – tabuľa Veľké Slemence). Podstatné je aj zastúpenie informácií o kultúrnych pamiatkach, ktoré sú však do značnej miery v samostatných textoch „redukované“ na drevenú sakrálnu architektúru (drevené kostolíky), čo je veľmi pravdepodobne spôsobené tým, že niektoré z nich sú zapísané v zozname kultúrneho dedičstva UNESCO (na tabuliach sú vždy riadne označené logom UNESCO), čo im dáva punc hodnoty a jedinečnosti a robí z nich turistické ciele. Kultúrohistorické texty zasahujú aj na územie Ukrajiny – vytvorená reprezentácia tu opäť reprodukuje už spomínaný obraz multikultúrnosti, spoločnej (československej medzivojnovnej) histórie celého regiónu, ale aj straty – napr. text *Užhorod nie sú len trhy...* (tabuľa Veľké Slemence): „*Užhorod je krásne inšpiratívne mesto, ktoré sa oplatí dôkladne poznať. Vždy to bolo multietnické mesto, stopy rozličných národností vidieť i na architektúre. Možno tu dobre nakúpiť, zabaviť sa, výborne najesť a pripomenúť si spoločnú históriu. V období 1. Československej republiky bol Užhorod sídlom jednej z častí republiky – Podkarpatskej Rusi. Toto obdobie v ňom zanechalo výrazné stopy až do dnešných dní. Po 2. svetovej vojne Užhorod pripadol Sovietskemu zväzu, a tak zostali mnohé slovenské prihraničné obce bez logickej metropoly, prerušili sa na dlhé obdobie väzby a kontakty.*“

Téma „prírodné charakteristiky“ opäť vyberá predmety ochrany (v tomto prípade sa ochrana týka prírodných pamiatok). Ide najmä o národné parky, chránené územia (Senianske rybníky, CHKO Latorica – tabuľa Stretava, Národný park Poloniny, Užský národný park na Ukrajine – tabule Ulič, Ubľa), spomínajú sa aj menšie prírodné lokality, ale aj rarita – miesto dopadu najväčšieho kameného meteoritu na svete (dopad 1866), ktorý sa v súčasnosti nachádza na území Ukrajiny. Nie je však opísaná zvláštna flóra a fauna – na tabuliach venovaných prírodnému bohatstvu nie je na to dostatok priestoru. Ide skôr o zvýraznenie celých prírodných celkov, pričom je opäť zrejماً cezhraničná perspektíva (zohľadnené sú aj lokality na ukrajinskej strane hranice).

Poslednou témou na tabuliach je „turizmus“. Tu dochádza asi k najväčšiemu prelínaniu s predchádzajúcimi témami – veď turistickým cieľom sa môže stať čokoľvek (nielen umelecké alebo prírodné pamiatky, ale aj samotná

hranica). Pomôcť ľuďom zorientovať sa v pohraničí a odporučiť zaujímavé miesta bolo jedným z dôvodov, prečo sa podľa ich slov autori projektu rozhodli vytvoriť tieto informačné tabule. Informácie explicitne pomenované ako *Zaujímavosti na SK – UA hranici* tu vytvárajú osobitnú kategóriu. Ide najmä o miesta v Národnom parku Poloniny na slovenskej strane hranice a v Užanskom národnom parku na ukrajinskej strane. Turistické ciele sú zobrazené aj v mapových podkladoch. Ide samozrejme o reprezentácie svojho druhu – slúžia na propagáciu tabúľ (v prípade mapy s vyznačením jednotlivých miest, kde sa tabule nachádzajú) a turistických atrakcií. Do tejto kategórie patria aj mapy zobrazujúce súčasnú realitu s vyznačenými pamätníkmi, židovskými pamiatkami, drevenými kostolmi, cintorínmi z prvej svetovej vojny, ubytovacími zariadeniami vrátane možností kempovania, stravovacími zariadeniami, vyhliadkami, možnosťami horskej turistiky, cyklotrasami, lyžiarskymi vlekmí, turistickými chatami.²¹ Mapy opäť často presahujú na územie susedných krajín, najmä Ukrajiny. Zároveň sme do tejto kategórie zaradili aj texty, ktoré by sme mohli začleniť do témy dejiny, a to texty informujúce o činnosti Klubu českých (československých) turistov (KČT) z medzivojnového obdobia, ktoré opäť budujú väzbu na spoločný československý štát v hraniciach do roku 1938 (a teda aj na dnešnú Ukrajinu, resp. najmä na ukrajinské územie, ktoré predtým patrilo k Československu ako Podkarpatská Rus). Texty zdôrazňujú proces modernizácie v medzivojnovom období (KČT ako staviteľ turistických chát a hotelových zariadení), ale zároveň reprodukovujú tvrdenia z dobových sprievodcov, v ktorých bolo územie exotizované – Podkarpatská Rus bola „mystickou oblasťou, kde akoby sa zastavil čas“ (tabuľa Ulič).

V predmete (obsahu) informačných tabúľ sa ukazuje, že sú to „cilené vystavené siete významů“ (Pauknerová – Woitsch 2017: 67). Jasne odrážajú víziu svojich autorov, ako sme ju mohli spoznať prostredníctvom rozhovorov s nimi. V prípade jedného z autorov odrážajú aj skúsenosti ekonóma, podporovateľa slovensko-ukrajinskej spolupráce, človeka pohybujúceho sa v medzinárodnom prostredí (vrátane znalosti dotačnej politiky EÚ), ktorý si uvedomuje, ako negatívne ovplyvňuje hospodársku spoluprácu nefunkčný manažment hranice. Preto považuje za jednu zo základných aktivít prácu na sprehľadnení, urýchlení odbavovania na hranici. V prípade druhého

autora je rozhodujúci jeho záujem o rusínske etnikum a o objavovanie skrytých krás najmä severnej časti slovensko-ukrajinského pohraničia – opäť sa tu objavuje silná citová väzba.²²

Osobné zameranie autorov a záujem v kombinácii s akousi všeobecnou predstavou o tom, aké informácie by mal náučný chodník ponúkať, vedie k vylúčeniu niektorých tém – viditeľné je to napríklad v absencii zastúpenia zmienok o nelegálnej migrácii či prevádzach, ktoré sa vo všeobecnom povedomí (a napokon aj v mediálnom diskurze či populárnej kultúre) veľmi často spájajú so slovensko-ukrajinským pohraničím. Na informačných tabuliach si však priestor nenašli.

To však nie je jediná verejná reprezentácia hranice, ktorá sa nezhoduje s reprezentáciami obyvateľov pohraničia, ako sme ich mali možnosť zaznamenať pri našom výskume. V nich sa prevádzach a pašovanie tematizuje. Naopak, obraz nadlokálnej, hranicu prekračujúcej príslušnosti a silnej väzby na medzivojnové Československo v rozhovoroch, ktoré sme uskutočňovali v rokoch 2023 – 2024, neprevážoval. Hranica bola konštruovaná často pomocou iných prvkov. Do popredia sa dostávala jej rola ochrany v zmysle línie, ktorá zaručuje bezpečnosť, teda prejavovali sa prvky súhlasu so sekuritizáciou hranice. Na druhej strane však narátori tematizovali aj skutočnosti, ktoré sa na tabuliach neobjavili – napríklad už spomenuté pašeráctvo a prevádzach, často v spojení s nelegálnou migráciou. Medzi obyvateľmi na slovenskej a na ukrajinskej strane hranice narátori tiež videli viac rozdielov než spoločných znakov (a to aj v oblastiach, v ktorých na oboch stranách žije rusínske alebo po maďarsky hovoriace obyvateľstvo). To sa ukazovalo napríklad v naratívoch, ktoré odmietali vstup Ukrajiny do EÚ. Historická linka – teda vedomie toho, že západná časť dnešnej Ukrajiny bola súčasťou medzivojnového Československa – u niektorých rozprávačov prítomná bola, ale táto reprezentácia neprechádzala do vyjadrovania túžby po väčšom otvorení hranice, väčšom prepojení regiónov na oboch jej stranách. Naopak sa poukazovalo na to, že niekoľko desaťročí samostatného vývoja (od ustanovenia hranice medzi Československom a Sovietskym zväzom v roku 1945) prinieslo skutočné oddelenie, odlišný vývoj a odcudzenie. Do „starých dobrých čias“ sa teda podľa narátorov nie je možné jednoducho vrátiť. Ilustrovať tieto názory môžeme na nasledujúcich dvoch ukážkach:

„Ale tak už sme si zvykli, že oni sú Ukrajina a my sme Slovensko, to už sme generácia trošku mladšia, takže ináč sa to už berie, sú to fakticky jak naši ľudia, by som povedala. Ale to už oni majú svoje, nie? Že oni sa hlásia k Ukrajine, ni k tomu, takže je to tak, no.“²³

„Nemal som žiadne také veľké očakávanie, iba sme chceli, aby te rozdelené obce, rodiny sa mohli opäť spojiť. A to sa ako nepodarilo, lebo tie ľudia, ktorí niekedy sa poznali, už zomreli počas tých šesťdesiat rokov. [...] To viete, táto oblasť niekedy patrila k Užhorodu a tam naši starí rodičia ešte tam chodili na trh, všetko tam sa dalo predajť, aj ešte... tak oni ešte si mysleli, že tie staré časy sa vrátia, ale už to sa nedá.“²⁴

Toto mierne dekontextualizované zhrnutie reprezentácií hranice v rozhovoroch si nenárokuje na úplnosť, dokazuje však jasne, do akej miery situačné a temporálne môžu byť reprezentácie hranice. V každom prípade je potrebné uviesť, že sa pohybujeme v „inej dobe“. Naše rozhovory prebiehali po napadnutí Ukrajiny Ruskom, v čase, kedy prihraničné oblasti mali za sebou vlnu utečencov z Ukrajiny, kedy sa otvárala otázka možného pristúpenia Ukrajiny do NATO či EÚ, v dobe prudkých ekonomických zvrátov. A týmito geopolitickými a ekonomickými kontextmi, na ktoré tabule nemohli reagovať, boli rozhovory určite silne ovplyvnené. Snaha o zvýšenie priepustnosti hranice, protežovanie lokálnej či regionálnej, štátnej hranicu prekračujúcej identity (ktorá možno existuje a je budovaná a využívaná v iných kontextoch)²⁵ sa v rozhovoroch pri vytváraní reprezentácií hranice teda neobjavovali. V našej vzorke samozrejme existujú výnimky. Narátorky a narátorov, ktoré a ktorí sa vytváranými obrazmi blížila reprezentáciám z informačných tabúl, by sme však z veľkej časti mohli priradiť do skupiny obyvateľov, ktorá má blízko k rôznym neziskovým organizáciám, resp. zaoberá sa históriou daného územia profesionálne (historičky a historici). V prípade rozhovorov je potrebné zohľadniť ešte jednu skutočnosť, a síce, že dosahovali oveľa menšiu historickú hĺbku. Málokedy sa objavovala hlbšia naratívna perspektíva ako dve generácie, čo je ešte kratšie obdobie než Assmannova trojgeneračná hranica stanovená ako predel umožňujúci prechod od komunikatívnej ku kultúrnej pamäti (Assmann 2001: 48–53). Informačné tabule, ktoré využívajú iné pramene, túto trojgeneračnú hranicu môžu prekonať jednoducho.

Závery

Informačné tabule jednoznačne oscilujú medzi turistickým sprievodcom, učebnicou dejepisu a súborom praktických informácií o prekračovaní slovensko-ukrajinskej hranice. Štátna hranica na nich zohráva dôležitú úlohu, prevažná väčšina historických textov sa zaoberá obdobím, keď sa táto hranica vytvárala a menila (prvá polovica 20. storočia). Zároveň však texty vytvárajú pomerne konzistentný obraz jednotného kultúrneho regiónu – minimálne v hraniciach medzivojnového Československa (t. j. spájajú dnešné východné Slovensko s oblasťou niekdajšej Podkarpatskej Rusi).

Zreteľne môžeme pozorovať snahu o vytvorenie lokálnej, národnej hranice prekračujúcej, a teda vlastne nadnárodnej pamäti (Stoklosa 2019). Východná hranica Slovenska vytvorená po roku 1945 tu teda nie je interpretovaná explicitne ako bariéra medzi „Východom“ a „Západom“ – ako súčasť symbolickej bariéry medzi východnou a západnou Európou, čo je reprezentácia, ktorá sa objavuje v niektorých historiografických publikáciách.²⁶ Interpretácia tejto hranice je iná – v textoch a vizuálnych materiáloch sa objavuje ako niečo neprirodzené, umelé, negatívne zasahujúce do života regiónu a jeho obyvateľov:

„Región východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) po takmer 900 rokoch existencie v spoločnom štáte nikdy neoddelovala, až do skončenia 1. svetovej vojny, ani len administratívna hranica. Za ten čas sa medzi nimi vytvorili pevné hospodárske, spoločenské a kultúrne väzby. Oba celky prešli viac-menej totožným vývojom vo všetkých oblastiach života. Preto bolo náhle uzatvorenie hranice a dlhodobá izolácia tragédiou pre oba regióny.“ (Tabuľa Stretava)

Novovytvorená slovensko-ukrajinská hranica po roku 1945 je tak reprezentovaná skôr ako strata spoločného regiónu (na to odkazuje aj emocionálne zafarbený

termín „železná opona“). K tomu spoločnému sa potom autori tabúl vracajú v rámci historickej linky a veľkou pozornosťou venovanou medzivojnovému Československu a Podkarpatskej Rusi ako jeho súčasť. Určite možno hovoriť o istej idealizácii, exotizácii reality či autoexotizácii. Možno to vidieť aj na tom, že sa nespomínajú súčasné problémy (pašeráctvo, prevádzanie osôb).

Tu sa dostávame k otázke dopadu/vplyvu informačných tabúl. Tie sa podľa nášho názoru jednoznačne snažia šíriť verejné reprezentácie cezhraničnej pamäti (cross-border memory). Zároveň sme však pomocou doplnkového materiálu z rozhovorov ukázali, že možno súhlasiť s Katarzynou Stoklosou, ktorá sa pýta, či cezhraničné pamäti (v našom prípade jedna z nich prezentovaná na tabuliach) nie sú len umelo vytvorenými projektami politických elít – v našom prípade elít zastupujúcich mimovládne organizácie, ktoré si často berú za úlohu posilňovať regionálne identity a pocity lokálpatriotizmu (Zhurhenko 2011: 76), ktoré sa nijako neodrážajú v každodennom živote obyvateľov daného regiónu (Stoklosa 2019: 276). Naše rozhovory naznačili, že vnímanie slovenskej hranice s Ukrajinou je medzi bežnými obyvateľmi východoslovenského pohraničia oveľa rôznorodjšie a často reflektuje pohraničie predovšetkým cez prizmu ekonomických nerovností a zabezpečenia ochrany (sekuritizácie). Spoločná minulosť, ktorá sa často uvádza ako podmienka premeny územia na živý nadnárodný cezhraničný priestor (Wilson 2012: 164), nie je týmito aktérmi až tak zdôrazňovaná a nezohráva takú dôležitú úlohu, ako by si autori informačných tabúl želali. To však ich úsilie nijako nediskvalifikuje. Tabule, ako sme mali možnosť pozorovať aj v roku 2025, v daných lokalitách stále stoja, texty sú čitateľné. Reprezentácie a politika pamäti ich autorov teda vo verejnom priestore môžu pôsobiť niekedy v budúcnosti.

POZNÁMKY:

1. Jeho východná časť obklopená horským hrebeňom Karpát patrila v prvej polovici 20. storočia do viacerých štátnych celkov. Pred 1. svetovou vojnou tvorila ako Užská župa súčasť uhorskej časti Habsburskej monarchie, v období 1919 – 1939 bola súčasťou Československej republiky pod názvom Podkarpatská Rus (podrobne pozri Švorc 2020a, b). V roku 1939 ju, po neúspešnom pokuse jeho rusínskej politickej reprezentácie o autonómiu pod názvom Karpatská Ukrajina, obsadilo Maďarsko (podrobne pozri Švorc 2018). Územie povojnového česko-slovenského štátu prišlo o Podkarpat-

- skú Rus a niekoľko najvýchodnejších obcí východného Slovenska, vrátane Čopu, dôležitej železničnej križovatky na rieke Tise, ktorá tu tvorila hranice s Maďarskom. Sovietsky zväz totiž potreboval získať kontrolu nad železničnou traťou Čop – Užhorod – Užocký priesmyk, ktorá spájala Budapešť a L'vov (Rychlík 2020: 45).
2. Táto skutočnosť sa však nemohla „zapísať“ do informačných tabúl ako média, ktoré sme skúmali, pretože tabule boli pripravené a nainštalované pred ruskou inváziou na Ukrajinu (viac informácií pozri nižšie).

3. Na rôznych úrovniach je viac sociálnych aktérov, ktorí konštruujú hranicu – napr. národné štáty, inštitúcie zabezpečujúce fungovanie hranice (pohraničná polícia, colná správa), miestne samosprávy, mimovládne organizácie, obyvatelia pohraničia, ale aj médiá a vedci.
4. Ďalšími rovinami sú subjektívne, resp. mentálne reprezentácie. Za tie môžeme považovať názory, vyjadrenia, vysvetlenia, obrazy a hodnotenia aktérov, ktorí v blízkosti hranice žijú a dochádzajú s jej fyzickými či sprostredkovanými účinkami do každodenného kontaktu. Ak sú tieto názory rozšírené a zdieľané v širšej skupine, pretrvávajú, prípadne sa odovzdávajú medzigeneračne, hovoríme o kultúrnych reprezentáciách.
5. Politiku kolektívnej pamäti rozumieme ako „úsilí o interpretaci a re-interpretaci minulosti (a jejich šírení)“ (Maslowski 2013: 275) – nezdôrazňujeme však toľko ako Maslowski to, že by malo slúžiť ako zdroj poučenia pre podobné situácie v budúcnosti.
6. K. Pauknerová a J. Woitsch sa tejto téme venovali vo viacerých štúdiách, ktoré sa na náučné chodníky pozerali zo špecifických uhlov pohľadu – napr. ako na kontaktné zóny (Pauknerová – Woitsch 2019) alebo médiá pamäti krajiny (Pauknerová – Woitsch 2016).
7. Minulosť nie je však „zapísaná“ len v materiálnej podobe viditeľných a neviditeľných historických pamiatok, zachytená je hlavne v subtílnej sieti spomienok ľudí, obyvateľov či návštevníkov. V našej štúdii sa však nezaobrábame reakciami návštevníkov a ich interpretáciami. Hoci sme ako výskumníčky boli svojim spôsobom tiež recipientkami týchto informačných tabúl.
8. Hranicu samozrejme ovplyvnil aj ďalšie udalosti, ako napríklad pandémie COVID-19 (2020 – 2021), vnútropolitické krízy v oboch krajinách a od roku 2022 rusko-ukrajinský vojenský konflikt. Tie sa však už nemohli prejavovať na tabuliach.
9. Projekt bol realizovaný v rokoch 2015 – 2017 v rámci programu „SK08 – Cezhraničná spolupráca Slovensko – Ukrajina: spolupráca naprieč hranicou“ financovaného z Nórskeho finančného mechanizmu a spolufinancovaného zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky. Partnermi projektu, ktorý koordinovalo Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, neziskovej organizácie (Bratislava, SK), boli: Národný inštitút strategických štúdií, regionálna pobočka Užhorod (UA), Univerzita Komenského v Bratislave (SR), Centrum pre strategické partnerstvo, Prešovská univerzita v Prešove (SR), Užhorodská národná univerzita (UA) a Univerzita v Tromsø (NOR). „Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom / Ukrajinou a Nórskom / Ruskom - [CBC01018].“ *Granty EHP a Nórska. Úrad vlády Slovenskej republiky* [online] [cit. 21. 1. 2025]. Dostupné z: <<https://www.archiv.eeagrants.sk/909-sk/zdielanie-know-how-pre-lepsi-manazment-schengenskej-hranice-medzi-slovenskom-ukrajinou-a-norskom-ruskom/>>.
10. Zodpovedným riešiteľom segmentu projektu, v rámci ktorého tabule vznikli, bol Ing. Vladimír Benč, PhD., ktorý riadil niekoľkočlenný tím. Výskumníkom v teréne, zhromažďovateľom podkladových dát, fotografom, osobou poverenou rokováním so zástupcami samospráv lokalít, kde mali byť tabule umiestnené, ako aj autorom layoutu a grafickej úpravy tabúl bol Róbert Vico.
11. „Prešovský kraj.“ *Náučné chodníky na Slovensku* [online] [cit. 21. 1. 2025]. Dostupné z: <<https://naucnechodniky.eu/category/SK-PV/>>.
12. „Košícký kraj.“ *Náučné chodníky na Slovensku* [online] [cit. 21. 1. 2025]. Dostupné z: <<https://naucnechodniky.eu/category/SK-KI/>>.
13. Keď hovoríme o „autoroch tabúl“, máme na tomto mieste na mysli V. Benča a R. Vica, s ktorými sme v novembri 2024 absolvovali dva rozhovory. Všetky citované informácie pochádzajú z týchto dvoch rozhovorov.
14. V tejto súvislosti je potrebné dodať, že Veľké Slemence sú obcou, v ktorej je väčšina obyvateľov maďarskej národnosti (v roku 2021 podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov 80,61 % obyvateľov). Dostupné z: <https://gis.scitanie.sk/portal/apps/experiencebuilder/experience/?data_id=dataSource_1-d92b2297959948c6a465e4cf-190f77df-AR4315_obec_t_SK%3A2699&id=2c3fe4e67c9045c0a-d5e61757c148b63>.
15. Vo výklade ďalej celý súbor desiatich panelov označujeme ako informačné tabule.
16. Po prvé, boli vytvorené v čase, keď QR kódy neboli také bežné, a po druhé, je to dôsledok situácie, keď v niektorých oblastiach nie je žiadny signál alebo je len signál z Ukrajiny – a pre telefónne čísla registrované v krajinách EÚ sú poplatky za telekomunikačné služby na Ukrajine veľmi vysoké.
17. V žiadnom prípade neboli hlavným výstupom projektu – ten sa zameral na „1) zlepšenie existujúcich nedostatkov v kvalite ľudských zdrojov colných a pohraničných úradov, najmä vo vzdelávaní a komunikácii slovenskej a ukrajinskej hraničnej stráže a colných úradníkov cez tréningy, výskumné pobyty a vypracovania študijných materiálov pre nich; 2) zlepšenie politik a iniciatíva na prijatie pomocných nariadení pre lepší manažment hranice; 3) zlepšenie poskytovania informácií, nielen medzi expertnou komunitou, ale hlavne medzi štátnym a neštátnym sektorom a tiež smerom k širokej verejnosti; 4) vytvorenie lepších podmienok na hraničných priechodoch, hlavne prostredníctvom odporúčaní pre lepší manažment a urýchlenie odbavovacích procedúr cestujúcich; 5) podporiť iniciatívy vedúce k zmene politik s cieľom zlepšenia situácie na hraničných priechodoch; 6) zriadiť a vybudovať špeciálny vzdelávací program na Prešovskej univerzite s názvom „Pohraničné štúdie“, využijúc pritom nórsky know-how“ (pozri <https://www.sfpa.sk/sk/project/zdielanie-know-how-pre-lepsi-manazment-schengenskej-hranice-medzi-slovenskom-ukrajinou-a-norskom-ruskom-cbc01018/>).
18. Prečítanie všetkých textov na jednej tabuli nám trvalo v priemere 15 minút. Otázkou je, či takéto množstvo informácií nie je pre navrhované cieľové skupiny kontraproduktívne.
19. Obyvatelia Veľkých Slemeniec v rozhovoroch interpretujú príbeh inak – matka bola rada, že dcéra zostala v Československu, kde panovali lepšie životné podmienky, a nesnažila sa ju dostať späť do Sovietskeho zväzu.
20. Okrem Uble (chodci, cyklisti, autá), Vyšného Nemeckého (autá, autobusy), Veľkých Slemeniec (chodci, cyklisti) je tu aj Čierna nad Tisou (osobná a nákladná vlaková doprava) a Maťovské Vojkovce (nákladná vlaková doprava).
21. O mapách, ktoré sa vzťahujú na historické fakty, sme už hovorili vyššie v časti o zobrazeniach dejín.
22. Za tretieho autora, o odbornú expertúzu ktorého sa dvaja spomenutí autori opierali, by sme s odkazom na obsah rozhovorov s nimi mohli označiť slovenského historika Petra Švorca. Z jeho výskumov a vedeckých publikácií čerpal materiál pre tvorbu historických textov a konzultovali s ním aj použitú periodizáciu a kľúčové medzníky vývoja hranice.
23. Rozhovor s manželským párom, Ubla, 2024. Rozhovor viedla Sandra Kreisslová.

24. Rozhovor s mužom, Veľké Slemence, 2023. Rozhovor viedli Jana Nosková a Katarína Popelková.
 25. Najviac sa myšlienka, že sa rusínske obyvateľstvo jazykovými a kultúrnymi znakmi viaže na územie rozdelené slovensko-ukrajinskou hranicou (viac pozri Halemba 2015), objavila v prípade rozlišovania osôb z Ukrajiny v dobe humanitárnej pomoci: tí z bývalej Podkarpatskej Rusi boli videní v niektorých prípadoch ako odlišní od tých, ktorí prichádzali z východných oblastí Ukrajiny.
 26. Táto metafora sa objavuje napríklad v práci historika Jana Rychlíka. Ten uvádza, že kompletná závislosť zahraničnej politiky Československa od Sovietskeho zväzu už v roku 1945 a začlenenie českých zemí a Slovenska do sféry jeho vplyvu spôsobili ich úplné vytrhnutie zo západoeurópskeho kultúrneho okruhu, kam patrili tisíc rokov. Snahy o ich zapojenie do východného kultúrneho okruhu sa však nikdy nepodarili a skôr či neskôr situácia musela viesť k hlbokkej kríze (Rychlík 2020: 45).
- LITERATÚRA:**
- Assmann, Jan. 2001. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Benč, Vladimír (ed.). 2017. *Slovensko-ukrajinská schengenská hranica: vybrané aspekty (zborník príspevkov)*. Prešov: RC SFFA.
- Brambilla, Chiara. 2019. Introduction. *Archivio antropologico mediterraneo* ANNO XXII, 21 (2): 1–10. <https://doi.org/10.4000/aam.1682>
- Brambilla, Chiara – Laine, Jussi – Scott, James W. – Bocchi, Gianluca. 2016. Introduction: Thinking, Mapping, Acting and Living Borders under Contemporary Globalisation. In: Brambilla, Chiara – Laine, Jussi – Scott, James W. – Bocchi, Gianluca (eds.). *Borderscaping: Imaginations and Practices of Border Making*. London: Ashgate. 1–9. <https://doi.org/10.4324/9781315569765>
- Dudinský, Vladislav – Dančišin, Vladimír – Lačný, Martin. 2017. Výskum cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou. *Annales Scientia Politica* 6 (1): 45–56.
- Duleba, Alexander a kol. 2017. *Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc*. Vysokoškolská učebnica. Prešov: FF PU.
- Halemba, Agnieszka. 2015. Not Looking through a National Lens? Rusyn-Transcarpathian as an Anational Self-Identification in Contemporary Ukraine. In: Kleinmann, Yvonne – Achim, Rabus (eds.). *Debatten um Polen und Polentum in Geschichte und Gegenwart*. Polen: Kultur – Geschichte – Gesellschaft 1. Göttingen: Wallstein. 123–141.
- Kamphuis, Olaf. 2011. *The Eastern External Border of the EU: A journey through the borderlands of the EU and its neighbours*. [Master thesis Human Geography. Supervisor: Prof. Henk van Houtum]. Nijmegen: Radboud University. <https://theses.ubn.ru.nl/items/4ed4472f-916f-4cd2-8bbd-f9b84cef4986>
- Košťalová, Katarína. 2021. Lesné prostredie a náučné chodníky ako potenciál vidieckeho turizmu. In: Klímová, Viktorie – Žitek, Vladimír (eds.). *XXIV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. Brno 1.–3. 9. 2021*. Brno: Masarykova univerzita. 294–300. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9896-2021-36>
- Maslowski, Nicolas. 2013. Politika paměti. Mezi minulostí a přítomností. *Slovak Journal of Political Sciences* 13: 274–288. https://sjps.fsvucm.sk/Articles/13_4_1.pdf
- Miggelbrink, Judith. 2014. Crossing Lines, Crossed by Lines: Everyday Practices and Local Border Traffic in Schengen Regulated Borderlands. In: Jones, Reece – Johnson, Corey (eds.). *Placing the Border in Everyday Life*. London: Routledge. 137–166. <https://doi.org/10.4324/9781315600659>
- Paasi, Anssi. 1998. Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows. *Geopolitics* 3 (1): 69–88.
- Paasi, Anssi. 2001. Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies* 8 (1): 7–28. <https://doi.org/10.1177/096977640100800102>
- Pauknerová, Karolína – Woitsch, Jiří. 2016. Educational Trails as Agents of Landscape Memory in a Western Bohemian Border Region. In: Zückert, Martin – Hein-Kircher, Heidi (eds.). *Migration and Landscape Transformation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 175–202.
- Pauknerová, Karolína – Woitsch, Jiří. 2017. Nositelé paměti nebo zdroje falešných představ? Naučné stezky v ČR v etnologické perspektivě. *Studia Ethnologica Pragensia* 1: 66–95. https://studiaethnologicapragensia.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/3/2017/11/Karolina_Pauknerova-Jiri_Woitsch_66-95.pdf
- Pauknerová, Karolína – Woitsch, Jiří. 2019. Walking in the Czech-German Borderland: Educational Trails as a Contact Zone Materialized. In: Kleinmann, Sarah – Peselmann, Arnika – Spieker, Ira (eds.). *Kontaktzonen und Grenzregionen: Kulturwissenschaftliche Perspektiven*. (Bausteine aus dem Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde, Bd. 38). Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 161–183.
- Rychlík, Jan. 2020. *Československo v období socializmu 1945–1989*. Praha: Vyšehrad.
- Sperber, Dan. 1996. *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. Oxford – Cambridge: Blackwell Publishers.
- Sperber, Dan. 1998. Interpretatívna etnografia a teoretická antropológia. *Slovenský národopis* 46 (2): 179–193.
- Stoklosa, Katarzyna. 2019. Public Controversies of Memory with a Focus on Border Regions. In: Metzger, Franziska – Daphinoff, Dieter (eds.). *Ausdehnung der Zeit. Die Gestaltung von Erinnerungsräumen in Geschichte, Literatur und Kunst*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau Verlag. 269–282.
- Švorc, Peter. 2018. Podkarpatská Rus ako súčasť medzivojnového Česko-Slovenska / Carpathian Ruthenia as Part of Czechoslovakia in the Interwar Period. In: Drahoš, Zdeněk (ed.). *Společné století. Česko – Slovensko 1918–2018 / A Century Together. Czechia – Slovakia 1918–2018*. Brno: Moravské zemské muzeum. 83–93 / 94–106.
- Švorc, Peter. 2020a. Dve periférie v dvoch krajinách október 1918 – január 1919. Východné Slovensko a Uhorská Rus na ceste do Československej republiky. *Historický časopis* 68 (3): 463–489. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.3.4>
- Švorc, Peter. 2020b. V Česko-Slovenskej či Česko-Slovensko-Ruskej republike? Podkarpatská Rus a východné Slovensko v prelomovom roku 1919. *Historický časopis* 68 (4): 609–634. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.4.3>

- Wille, Christian – Gerst, Dominik – Krämer, Hannes. 2021. Border Studies: A Long-Overdue Self Examination. In: Wille, Christian – Gerst, Dominik – Krämer, Hannes (eds.). *Identities and Methodologies of Border Studies: Recent Empirical and Conceptual Approaches*. Universität Trier. 11 – 16. <https://doi.org/10.25353/ubtr-xxxx-e930-87fc>
- Wilson, Thomas M. 2012. The Europe of Regions and Borderlands. In: Kockel, Ullrich – Nic Craith, Máiréad – Frykman, Jonas (eds.). *A Companion to the Anthropology of Europe*. Chichester: Wiley-Blackwell. 163 – 180. <https://doi.org/10.1002/9781118257203.ch1>
- Zaitseva-Chipak, Nataliia. 2025. Borders as Resource: The Case of the Ukrainian-Slovak Borderland. *Český lid* 112: 199 – 231. <https://doi.org/10.21104/CL.2025.2.03>
- Zhurzhenko, Tatiana. 2011. Borders and Memory. In: Wastl-Walter, Doris (ed.). *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Farnham-Burlington: Ashgate Publishing Ltd. 63 – 84.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- „Košícký kraj.“ *Náučné chodníky na Slovensku* [online] [cit. 21. 1. 2025]. Dostupné z: <<https://naucechodniky.eu/category/SK-KI/>>.
- „Obyvateľstvo podľa národnosti a materinského jazyka v SR k 1. 1. 2021.“ *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021* [online] [cit. 14. 5. 2025]. Dostupné z: <https://gis.scitanie.sk/portal/apps/experiencebuilder/experience/?data_id=dataSource_1-d92b2297959948c6a465e4cf190f77df-AR4315_obec_t_SK%3A2699&id=2c3fe4e67c9045c0ad5e61757c148b63>.
- „Prešovský kraj.“ *Náučné chodníky na Slovensku* [online] [cit. 21. 1. 2025]. Dostupné z: <<https://naucechodniky.eu/category/SK-PV/>>.
- „Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom / Ukrajinou a Nórskom / Ruskom - [CBC01018].“ *Granty EHP a Nórska. Úrad vlády Slovenskej republiky* [online] [cit. 21. 1. 2025]. Dostupné z: <<https://www.archiv.eeagrants.sk/909-sk/zdielanie-know-how-pre-lepsi-manazment-schengenskej-hranice-medzi-slovenskom-ukrajinou-a-norskom-ruskom/>>.